

הרב ד"ר יצחק רונס

תפיסת הגיור הציונית הדתית

עיון במשנת הרב שאול ישראלי

■ הקדמה ■ הגיור ככניסת המתגייר לעם
■ ישראל: "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי";
מעמד בית הדין בהליך הגיור; קבלת עול
מצוות ■ החידוש בשיטת הרב ישראלי:
התפקיד הייצוגי של בית הדין כבאי כוחו
של עם ישראל ■ פרשנות דברי הרמב"ם
במשך הדורות ■ תפיסת גיור ציונית דתית?:
תפיסת גיור לאומית ■ למדנות ישיבתית
ופסיקת הלכה ■ סיכום

הקדמה

בספרו "חוות בנימין", מקדיש הרב ישראלי מאמר לבירור הביטוי ההלכתי "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי"¹, וטוען כי הבנה מעמיקה של ביטוי הלכתי זה היא המפתח להבנה נכונה של מהות הליך הגיור כולו. בדבריו מציע הרב ישראלי הבנה מחודשת של מהות הליך הגיור, ולפיה גר המתגייר אינו נעשה יהודי בגלל קבלת המצוות וכריתת הברית בינו לבין הקב"ה, אלא בזכות העובדה שבית הדין לגיור, הפועלים כבאי כוחו של עם ישראל, מחליטים לאשר את בקשת הגר לקבלו ולהכניסו לתוך העם היהודי.

1 הרב שאול ישראלי חוות בנימין ב (התשנ"ב), סימן סז. פורסם לראשונה כמאמר: הרב שאול ישראלי "גר שנתגייר כקטן שנולד - תכנו ומוכנו" תורה שבעל פה כט [עמ' כב (התשמ"ח)].

נציג להלן את עיקרי דבריו של הרב ישראלי תוך השוואתם לדימויהם של פוסקים אחרים, ומתוך כך נדגים כיצד יש להבין את עמדתו ההלכתית המחודשת בשאלת הגיור כביטוי הלכתי של השקפת עולמו הציונית הדתית.

הגיור ככניסת המתגייר לעם ישראל

"גר שנתגייר כקטן שנולד דמי"

כאמור, הרב ישראלי פותח את מאמרו בעיון במושג ההלכתי "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי" (יבמות כב ע"א). בניגוד לתמונה העולה מפשט הלשון של מונח זה, ההלכה אינה רואה את הגר כמי שנולד עתה ואין לו עבר. וראיה לדבר היא העובדה שהמתגייר חייב בהחזרת החובות שנטל על עצמו לפני שנתגייר.² מן העיון בהלכה, עולה שהגר הוא בגדר "קטן שנולד" רק במסגרת דימויים הנוגעים לקשריו המשפחתיים עם בני משפחתו הנכרית:³

שרק לענייני ייחוס, אנו רואים את הגר כבריה חדשה, מנותק מקרוביו, משפחתו ועמו הקודמים, אבל לא לשום ענין אחר. ויש צורך להבין לפ"ז מהו התוכן של "קטן שנולד", שכוחו יפה רק בענין יוחסין, ולא לשום דבר אחר.⁴

הוכחה אחרת לצורך בביאור מחודש של כלל הלכתי זה מוצא הרב ישראלי במחלוקת בין האחרונים בשאלה אם כלל הלכתי זה נאמר אף ביחס לבני ישראל לאחר מעמד הר סיני. כלומר, אם לאחר מתן תורה נידונו עם ישראל "כגרים שנתגיירו" לענין ביטול קשרי האחוה ביניהם. אי הבהירות המוליכה למחלוקת אחרונים זו,⁵ מוכיחה לדעת הרב ישראלי שיש צורך לעיין מחדש במשמעות ובהגדרת הכלל, כאשר לדבריו הענין יובן לאור העמקה

2 "אף עבירות שענשם בידי ב"ד, שעבר עליהם בנכריותו, אינו נפטר מהם לאחר שנתגייר, כל שחייבים על זה גם בישראל (א"כ העונש הנוכחי הוא יותר חמור, סנהדרין עא, ב). ואין עומדת לו הטענה 'שכקטן שנולד דמי'" (חוות בנימין, שם, עמ' תט).

3 "כך בענייני עריות, שאף אלה שהיה אסור בהם בהיותו נכרי, אינו אסור בהם בהתגיירו... כן, לענין עדות, יכולים שני אחים (אפילו מן האם) להעיד באותה עדות, ולא גזרו בזה אפילו מדרבנן" (חוות בנימין, שם).

4 חוות בנימין, שם.

5 המהר"ל מפראג כתב שישאל שבאותו הדור לא נידונו כקטנים שנולדו, והסביר בטעם הדבר כי הכלל האמור אינו מתייחס למתגייר מתוך כפייה ("כפה עליהם הר כגיגית"), ש"כיון שהיו מחויבים לקבל את התורה, והיו מוכרחים לזה, אין זה קטן שנולד" (גור אריה, בראשית מו, ה). לעומת זאת, לדברי ה"משך חכמה" (דברים ה, כז), לאחר מתן תורה נידונו ישראל כ"קטנים שנולדו", ומשום כך הותרו יחסי הקרבה שבתוך עם ישראל והותרו הכול לבוא בקרוביהם, ולא עוד אלא שלדעתו זהו המקור שלמדו ממנו חכמים על קיומו של כלל הלכתי זה. הרב ישראלי דוחה את דברי ה"משך חכמה" בטענה כי אם כן כל הקשרים ויחסי הקרבה נתבטלו לאחר מתן תורה, והכול נחשבו כאילו נולדו, הרי ש"לא מובן כל עיקר ההתייחסות לשבטים, ולאבותינו הראשונים אברהם יצחק ויעקב" (חוות בנימין, שם, עמ' תיא).

בהבנת מהות הליך הגרות ככלל. ובלשונו: "דומה שנבוא עד חקר הדברים, עם בירור מושג הגירות בכלל ותכנו".⁶

מעמד בית הדין בהליך הגיור

את בירוורו המקיף בהבנת מהות הליך הגרות, פותח הרב ישראלי בבחינת מעמדם המדויק של בית הדין בהליך זה, ובוחר את העניין לאור העובדה שבכמה מקומות קבעו התוספות כי אין צורך לעשות את כל מרכיבי הליך הגרות בפני בית דין.⁷ מכלל שלושת מרכיבי הגרות, קבלת המצוות והמילה והטבילה, רק המרכיב הראשון חייב להיעשות מעיקר הדין בפני בית דין לגיור. ואולם יש להעמיק בהבנת טעמו של דבר: אם הצורך בבית דין נלמד מן העובדה שהתורה מכנה את הגיור משפט, "גר צריך שלושה. 'משפט' כתיב ביה",⁸ ובית הדין הם שדנים וקובעים את משפטו של המתגייר, הרי שהסברה מחייבת לכאורה את נוכחותם בשעת מתן "פסק הדין", כלומר עם סיומו של הליך הגרות בשעת הטבילה:

מסתבר היה לכאורה שדוקא השלב המכריע, שהוא הטבילה, שיהא זה לעיכובא דוקא בפני שלושה, ואילו אליבא דאמת דוקא השלב הראשון, שאינו פועל כלום במעשה הגרות הוא שצריך בית דין של שלושה.⁹

לתמיהה זו מצרף הרב ישראלי טענה העולה מדיוק בלשון המקורות הדנים בבית הדין לגיור, שעולה מהם כי בית הדין ממלאים תפקיד פעיל בהליך הגיור, ואין לראות את תפקידם רק כמי שבאים לתת גושפנקא הלכתית למעשה המבוצע בפניהם. מסקנה זו מבוססת על כמה מקורות שהתלמוד מתייחס בהם לבית הדין כאל מי ש"מקבלים" את הגר:

ומה זה שבגירות הדיון על קבלתו, כלשון הגמרא (יבמות כד, ב): לא קיבלו גרים בימי דוד ושלמה. וכן לע"ל [=לעתיד לבוא] לא יקבלו גרים. אם הפירוש של "בפני שלושה", היינו שצריכה הגירות נוכחות של שלושה (מעין מה שצריך בקידושין נוכחות של שני עדים) כי אז הלשון "קבלה" אינו הולם, שאין זה תלוי בקבלתם, אלא במעשה הגירות שהאיש עושה בעצמו.¹⁰

6 חוות בנימין, שם.

7 תוספות, יבמות מה ע"ב, ד"ה מי לא טבלה; קידושין סב ע"ב, ד"ה גר.

8 יבמות מו ע"ב.

9 חוות בנימין, שם, עמ' תיא. הרב ישראלי מסביר כי קבלת המצוות "אינה פועלת כלום", מפני שאחר שקיבל עליו המתגייר עול מצוות בפני בית דין, לפני שמל וטבל, עדיין הוא יכול "להתחרט ולחזור בו מבלי שתהא עליו טענה שהיא. ואפילו אם נימול, כל עוד לא טבל אין עליו עוד תורת גרות, שכן בלי טבל עוד לא נכנס לכלל ישראל".

10 חוות בנימין, שם.

נוסף על הדיוק הלשוני הזה, הרב ישראלי מבסס את קביעתו בדבר מעמדם הפעיל של בית הדין כמי שאחראים לקבל את הגר באמצעות כמה ראיות,¹¹ ואומר שהדברים מחייבים הסבר חדש.

לדעת הרב ישראלי, השאלות והתמיהות הללו מתיישבות לאור ההבנה שהתנאי הראשון בהליך הגרות הוא הסכמת עם ישראל לקבל את המתגייר ולאמצו אל חיקו. הסכמה עקרונית זו מוענקת על ידי בית הדין המחליטים "לקבל" את הגר, ומבלעדי קבלה עקרונית זו, אין כל משמעות להצהרות שיצהיר המתגייר ולמעשים שיעשה. וזה לשונו:

ברור, אם כן, שיסוד עיקרי הגירות, כתנאי ראשון, שכלל ישראל מסכימים לקבל אותו לקהלם [ההדגשות כאן ובהמשך באות במקור], וזה מתבטא בזה שבית הדין, שהוא בא כוחם של עם ישראל, מחליטים לקבלו, שמודיעים לו מקצת המצוות, והוא מקבלם בפניהם. ועל כן, כל עוד לא נתקיים תנאי זה, אין בכל פעולות הגירות מצדו כל ממש.¹²

יסוד הגרות הוא כניסתו של המתגייר לכלל ישראל, המותנית בראש ובראשונה בהסכמתם העקרונית של באי כוחו של עם ישראל, בדמות בית הדין, לאמץ את המתגייר אל חיקם. הבנה זו של מהות ההליך ושל תפקידם של בית הדין במסגרתו, יש בכוחה להסביר גם כן מדוע רק שלב קבלת המצוות חייב להתבצע בפני בית דין:

ועל כן, גם עיקר מה שצריך שיהא בפני בי"ד הוא שקבלת המצוות מצדו, שתיעשה בפני הבי"ד, הוא גילוי דעת שמסכימים לקבלו כגר. ואילו הפעולות מצדו שלאח"כ, המילה והטבילה, מספיק שיהיו בפני שני עדים שמאשרים שהוא מצדו עשה את הנדרש לכניסתו לכלל ישראל.¹³

המתגייר אינו מפעיל בכוחות עצמו את השינוי בהגדרת זהותו האישית. מי שבא להתגייר חייב להשיג תחילה את הסכמתם העקרונית של בית הדין לקבלו, ורק לאחר הסכמתם לבקשתו להתגייר, הוא יכול להשלים את שני השלבים החסרים לכניסתו לכלל ישראל, המילה והטבילה. קבלת המצוות חייבת להיעשות דווקא בפני בית דין, כיוון שלמעשה השלב הראשוני של הגיור מתמקד בפעולת בית הדין, שהם המקבלים את המתגייר. בזה שונה קבלת המצוות מפעולות הגיור האחרות שהמתגייר חייב לעשותן. אין מדובר בפעולה של המתגייר המתבצעת בנוכחות בית דין. בשלב הזה של הליך הגיור, בית הדין

11 כך למשל הוא מציין לדברי חז"ל שהגרות "אינה בידו" של המתגייר הפוטנציאלי, משום שאינו יכול להיות בטוח שימצא בית דין "שיזדקקו לו" וגיירוהו: "והרי חזינן שהקבלה היא לעיכובא" (חוות בנימין, שם).

12 חוות בנימין, שם, עמ' תיא.

13 שם.

פועלים בהחלטתם העקרונית לאשר את בקשתו של המתגייר, השוטח בפניהם את בקשתו להצטרף לעם ישראל, ורק לאחר שהוא מתקבל על ידם וממלא אחר דרישות המילה והטבילה, הוא מוכר כאחד מישראל:

היסוד העיקרי המכריע בגירות הוא, איפוא, הכניסה לכלל ישראל. משום זה הוא שצריך שלשה שהם ב"ד, שמקבלים אותו בהסכמתו. והפעולה מצדו אינה אלא תנאים הכרחיים לביטוי ההסכמה מצדו.¹⁴

קבלת מצוות

והנה, אם אמנם כדברי הרב ישראלי, הליך הגרות מבוסס על קבלת המתגייר לשורות עם ישראל, וקבלת המתגייר על עצמו עול מצוות נחוצה רק כדי שבית הדין ישתכנע שראוי לצרפו לשורותיהם, מתעוררת השאלה: כיצד תתייחס ההלכה להליך גיור שחסרה בו קבלת עול מצוות? האם גיור זה יהיה תקף בדיעבד? הרב ישראלי עצמו מתייחס לשאלה זו בהמשך דבריו, כאשר הוא כותב שלאור דבריו בהסברת מהות הגיור, "יוסברו היטב דברי הרמב"ם בענין גרים שנתקבלו מבלי שבדקום היטב, ואחר כך נתגלה שנשארו במעשיהם ודעותיהם הכוזבות".¹⁵

הכוונה לדברים שכתב הרמב"ם, שמשתקפת בהם לכאורה סתירה פנימית שדנו בה בהרחבה הפוסקים. הרמב"ם קובע מצד אחד כי חובה לבדוק את כוונת המתגייר ולהודיעו את המצוות (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק יג, הלכות יד-יז), ומצד שני אומר בהסברת גיורן של נשות שמשון ושלמה כי בדיעבד נחשבים הכול כגרים (שם, הלכה יז):

גר שלא בדקו אחריו או שלא הודיעוהו המצוות ועונשן,¹⁶ ומל וטבל בפני ג' הדיוטות - הרי זה גר. אפילו נודע שבשביל דבר הוא מתגייר, הואיל ומל וטבל - יצא מכלל העכו"ם.

לדעת הרב ישראלי, אם נניח שהרמב"ם הבין את מהות הליך הגיור באופן שתיארנו לעיל, הקושי שבדבריו מיושב היטב.

הרב ישראלי אומר כי רק מי שמתגייר ורוצה לשמור את מצוות התורה ראוי להיקרא "גר צדק", והמצווה הנכונה היא שיקבלו בית הדין לעם ישראל רק מועמדים לגיור העונים על

14 שם.

15 שם.

16 הרב ישראלי דוחה את האפשרות להבין שהרמב"ם קבע למתגיירים הללו מעמד של גרים מספק, שכן מדבריו שם, ש"נתגלה סודן" של נשות שמשון ושלמה, משמע שהגרות כשרה אף כשברור לחלוטין כי מעיקרא "בכלל לא כיון לקבל עליו מצוות" (חוות בנימין, שם, עמ' תיב).

תנאי זה. ואולם למעשה כל מי שקיבלו אותו בית דין לעם ישראל הוא בגדר יהודי לכל דבר. ובלשונו:

כוונת הדברים, שכיון שעיקר גירות הוא קבלתם לכלל ישראל ע"י שלשה מישראל, שתורת ב"ד הדיטות עליהם, הרי הם גרים, אלא שאין לראותם "כגרי צדק". כי הגירות שהיא קבלתו ע"י ב"ד בתנאי שמל וטבל, וכוונת הגר היא אמנם נדרשת בכדי שבי"ד יקבלוהו. אך משקבלוהו, אף שעשו שלא כהוגן, הרי הוא גר, וכל דיני אדם מישראל עליו. ע"כ, כשעובד ע"ז הרי הוא כמומר, אך אינו יוצא בזה מכלל ישראל.¹⁷

קבלת המתגייר על ידי בית הדין פועלת את פעולתה אף במקום שקיבלו בית הדין את מי שלא נתכוון לקבל על עצמו עול המצוות, ואף על פי כן גיירוהו.¹⁸

אם כן, הרב ישראלי משלים את ההגדרה העקרונית שפתח בה, ולדבריו מהות הגיור משמעותה הצטרפות לאומה הישראלית. כאן מתחדדת ההבנה שקבלת המתגייר על ידי עם ישראל אינה תנאי ראשוני בלבד, שלאחריו מגיע רכיב הכרחי נוסף בדמות קבלת עול מצוות על ידי המתגייר, אלא הליך הגרות כולו מוסבר ככניסתו של המתגייר לעם ישראל.

ואולם יש לדייק בדבריו. הרב ישראלי אינו מבטל את שלב קבלת המצוות בפני בית דין, אלא מסבירו מחדש באופן המשנה את משמעותו. לדבריו, אין מדובר בשלב שעיקרו בהליך הפנימי המכוון כלפי שמיא, כי אם אמירה שתכליתה ארצית, שכנוע בית הדין לקבלו. מדבריו עולה עוד כי קבלת עול מצוות אינה חלק ממעשה הגרות. ואם נדייק, נאמר כי הליך הגרות מחייב "משפט" בפני בית הדין, שיחליטו בו על קבלת המתגייר. ב"משפט" זה ובהכרעת בית הדין לקבלו אמורה קבלת המצוות לשמש תפקיד מרכזי אך לא מוכרח בהליך הגרות. בכך כמדומה מונח ההסבר לאפשרות להתאים את דברי הרב ישראלי לפסק ה"שולחן ערוך" המחייב בפירוש את המתגייר לקבל עליו עול מצוות בפני בית דין.¹⁹ לדברי

17 חוות בנימין, שם, עמ' תיב.

18 יש לדון בנפרד בשאלת תקפות גיורו של מי שהטעה את בית הדין והעמיד פנים שהוא מקבל על עצמו עול מצוות, בשעה שלא עלה על לבו לעשות כן מעולם. במקרה זה, גיורו בגדר "מקח טעות", ופעולת קבלת המתגייר על ידי בית הדין בטלה למפרע. ראה עוד הרב ישראל רוזן והרב דוד בס "תוקפו של גיור בדיעבד אם הגר אינו שומר כל המצוות" תחומין כג 186 (התשס"ג), עמ' 196-198.

19 בדומה לזה כותב הרב מרדכי יהודה קראוס, רבה של הקהילה החרדית בירוחם, ששלב קבלת המצוות אינו מתמצה בקבלת המצוות עצמן. לדבריו, כחלק ממעשה הגרות, המתגייר חייב לקבל על עצמו להיות יהודי בפני שלושה מישראל. בעצם, עניינו של שלב קבלת המצוות בפני בית דין הוא "קבלת גרות", לא קבלת המצוות עצמן, אולם כיוון "שבדרך כלל על ידי שמקבל מצוות מקבל על עצמו להיות גר, קראו לזה קבלת מצוות". ראה הרב מרדכי יהודה קראוס "בענין גרות בלי קבלת מצוות אמתית ולאחר זמן התחיל לשמור מצוות" מבית לוי יח (התשס"ה), עמ' קפו-רא, בעמ' קצג.

הרב ישראלי, קבלת עול המצוות אינה עושה שום דבר ישירות, ונחיצותו של שלב זה בהליך והחובה לבצעו בפני בית דין יסודם בעובדה שהוא השלב שניתנת בו הסכמת בית דין, המחילים בפועל על המתגייר את מעמדו החדש כבן לעם היהודי.

החידוש בשיטת הרב ישראלי

במהלך דיונו, נוגע הרב ישראלי בסוגיות רבות, ומחדש הבנה יסודית ומרחיקת לכת, מבלי להפנות לדיוני חכמים אחרים שעסקו בבירור הנושאים הללו. הרב ישראלי אינו מצייין לנקודות ההסכמה ואף לא מעיר על חידושו הוא.

כדי לעמוד על שיטתו המיוחדת של הרב ישראלי בהבנת מהות הגרות, עלינו לבחון את דבריו בהשוואה לדברי מחברים אחרים בני זמנו, וכך לזהות את הנקודות בדבריו שיש בהן סטייה מן ההבנה המקובלת, מפני שמרכז הכובד של דבריו מצוי בהבנת את התפקיד שממלאים בית הדין במסגרת הליך הגיור. נפתח בהשוואת דבריו בעניין זה לדברי פוסקים אחרים.

הסברו לתפקיד בית הדין בנוי מצירוף שני מרכיבים, שעל כל אחד מהם יש דיון בספרות הפסיקה, כאשר הרכבתם יחד באופן שצירפם הרב ישראלי יוצרת תמונה ייחודית בהבנת משמעות ההליך כולו.

קביעתו כי בית הדין ממלאים תפקיד פעיל בהליך הגיור, שלא רק שהוא מבוצע בנוכחותם, אלא נפעל על ידם, מבוססת על הקביעה הבסיסית יותר שהמתגייר אינו יכול לכוף את עצמו על בית הדין ולעשותם דיינים בעניינו נגד רצונם. נקודה זו אינה מחודשת. רבים מן האחרונים עמדו על העובדה שאין בית הדין חייבים להזדקק לרצונו של המתגייר לבוא לפנייהם, והם יכולים להחליט שלא "להזדקק" לו, ולמעשה לדחותו, וזאת על יסוד המקורות שציין הרב ישראלי.²⁰ אולם ברור כי הקביעה שבית הדין רשאים שלא להזדקק למתגייר המופיע לפנייהם אין בה כדי להוכיח את טענתו שבית הדין נוטלים חלק פעיל בהליך הגיור עצמו, וכי המהפך בזהות המתגייר נעשה מכוחם ולא מכוחו. ואמנם גם יסוד נוסף זה בא בדברי מחברים אחרים הטוענים בדומה לרב ישראלי שבית הדין ממלאים

20 הרב בצלאל ז'ולטי "בדיני קבלת גרים" תורה שבעל פה יג [עמ' לג (התשל"א)], עמ' מד, והמקורות המצוינים על ידו. וראה לקמן, הע' 29, טיעון דומה בדברי הרב שפירא.

תפקיד פעיל בהליך הגיור, ויש על כך "תורת משפט ככל מעשה בית דין, היינו דבית הדין עושה את חלות דין הגרות על ידי מילה וטבילה של הגר".²¹

התפקיד הייצוגי של בית הדין ככאי כוחו של עם ישראל

הייחוד שבדברי הרב ישראלי מתחיל בניסונו להבין ולהגדיר את מהות התפקיד שממלא בית הדין בהליך הגיור. לדעת הרב ישראלי, כיוון שהגיור אינו מציג בפני בית הדין בעיה משפטית הזקוקה להכרעתם,²² יש להבין כי בית הדין אינם פועלים בהליך הגיור כמי שבאים לשפוט,²³ ויש לראות את חלקם של בית הדין בהליך הגיור כנובע מתפקידם הייצוגי ככאי כוחו של עם ישראל.²⁴

ויש עוד מן האחרונים שעמדו על מרכזיות היסוד הייצוגי של בית הדין בהליך הגיור,²⁵ אלא שבהסברת מהות תפקידם הייצוגי של בית הדין קשה למצוא חבר לדעתו.²⁶ בעוד הרב ישראלי סבור שבית הדין משמשים כנציגי עם ישראל כולו,²⁷ יש מי שהבינו שבית הדין פועל בהליך הגיור כנציגו ובא כוחו של הקב"ה, שמולו כורת המתגייר את הברית ונעשה בן ישראל.²⁸

- 21 לשון הרב ז'ולטי (לעיל, הע' 20), עמ' מו. על מחלוקת בין בעלי התוספות בשאלת הגדרת תפקיד בית הדין, כותב הרב אלחנן בונם וסרמן בחידושיו בקובץ שיעורים (התשכ"ג) על מסכת כתובות (יא ע"א), עמ' עט. וראה הרב אברהם משה חברוני משאת משה (התש"ם), עמ' 42-46. קביעה קרובה לזו של הרב ישראלי מצויה בדברי הרב אלעזר מנחם שך אבי עזרי (התשנ"ג), הלכות מלכים, עמ' שעג. וראה גם: הרב ישראלי הירשנזון "גיור בזמן הזה" מלילות ב 13 (התשס"א), עמ' 19-22; הרב צבי ליפשיץ "ביטול גיור כשקבלת המצוות היתה פגומה" תחומין יט 115 (התשנ"ט), עמ' 131, הע' 28; מנחם פינקלשטיין הגיור - הלכה ומעשה (התשנ"ד), עמ' 267-283.
- 22 הכרה זו בדבר אי זהות בין הליך הגיור להליכים שיפוטיים אחרים עומדת ביסוד דיוני הפוסקים בשאלה עד כמה יש ללמוד ולהחיל על אחד את דרישות האחר. ראה פינקלשטיין (לעיל, הע' 21), עמ' 274-278. מסקנתו של הרב ישראלי כי בית הדין ממלאים כאן פונקציה ייצוגית היא המחודשת. ראה להלן. ב"משאת משה" (לעיל, הע' 21, עמ' 43) כתב שמשמעות לשון "עשיית דין ומשפט" בזיקה להליך הגרות מכון להבעת התפיסה שבית הדין הם המגיירים, ואין הגר עושה זאת בעצמו בנוכחותם.
- 23 יש שפירשו כי בית הדין פועלים כשופטים בהערכת ובחינת כוונות המתגייר ומניעיו. הבנה זו נזכרת למשל בדבריו של הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא מנחת אברהם ב (התשנ"ח), עמ' קעא.
- 24 על תפקיד הסנהדרין כמייצגי שמים וכמייצגי עם ישראל לעניינים אחרים, אמנם בלא להתייחס לגיור, עיין בספרו של הרב רא"ם הכהן בדי הארון (התשנ"ג), עמ' 318-353.
- 25 עמדה מפורשת כזו, המאוחרת אמנם לדברי הרב ישראלי, אך נראה שאינה מושפעת מדבריו, אנו מוצאים בדברי הרב צבי שכטר "בדין גר דן את חברו" קול צבי ד 294 (התשס"ב), עמ' 300-301.
- 26 ראה מה שכתב הרב הרצוג בדחיית הצעה תאורטית ברוח זו כ"הבל שאין בו ממש ויש בו חטא", הרב יצחק אייזיק הרצוג פסקים וכתבים י (התש"ן), עמ' רצט. ואמנם רעיון קרוב מופיע בדברי הרב פינק (להלן, הע' 62).
- 27 ניתן היה לאמץ את ההבנה שבית הדין לגיור הם בבחינת מייצגי הציבור כולו, ולהבין כי ביצוע הליך הגיור בפניהם נובע מן הרצון לפרסם את הדבר ולתת לו פומבי. ראה דברי הרב ישראלי הירשנזון (לעיל, הע' 21), עמ' 22.
- 28 הרב צבי שכטר (לעיל, הע' 25), עמ' 300. כמקור לדבריו, מביא הרב שכטר מדברי "ישועות ישראל", חושן משפט, סימן ג (לעיל, הע' 20), וה"בית הלוי" בפירושו לתורה (פרשת לך-לך, ד"ה במדרש רבה

אם כן, מתעוררת השאלה בעניין זה: מדוע בחר הרב ישראלי לראות בבית הדין לגיור שלוחי דידן ולא שלוחי דרחמנא?²⁹

בחינת בניינו הפרשני של הרב ישראלי מעלה שדבריו המחודשים בנויים ממספר מצומצם של אבני בניין הלכתיות שבכל אחת מהן אין חידוש רב, אך צירופן יחד למסכת רעיונית אחת,³⁰ אפשרה לרב ישראלי לבסס את הטענה המחודשת שמהות הגיור היא הכניסה לעם ישראל, הנעשית במעמד שבו המתגייר מתדפק כביכול על דלתי עם ישראל ומציג את עצמו בפני "ועדת קבלה" מוסמכת³¹ בדמות בית הדין.

וכאן נשאלת השאלה: האם יש בכוחנו להאיר את הרקע לבחירתו של הרב ישראלי במהלך פרשני זה? האם יכולים אנו להציע הסבר לשאלה מדוע בחר בהלך דווקא בנתיב פרשני זה משלל האפשרויות שהיו פתוחות בפניו?

פרשנות דברי הרמב"ם במשך הדורות

לפני שנציע תשובה לשאלה שהעלינו, נשווה את הסברו של הרב ישראלי לדברי הרמב"ם להסברם של מפרשים אחרים. ראינו כי ההבנה העיונית-מושגית המחודשת של הליך הגיור, ולפיה "היסוד העיקרי המכריע בגירות הוא, איפוא, הכניסה לכלל ישראל",³² הובילה לאימוצה של עמדה הלכתית מחודשת בשאלת תקפות גיורו של מי שהוכח שקבלת עול המצוות על ידו בפני בית דין נעשתה לא מתוך כנות ולא מתוך רצון פנימי. כזכור, הרב

פרשת וירא איתא). וראה עוד: פינקלשטיין (לעיל, הע' 21), עמ' 21, שציין לדברי הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'ק על התשובה (התשל"ה), עמ' 137; הרב גד אלדד "תוקף החיוב לקבל גרים" תחומין יח 210 (התשנ"ח).

29 עוד חשוב להעיר כי אף אם רואים את בית הדין לגיור כנציגי עם ישראל המקבלים את המתגייר אל תוכם, אין הדבר מחייב את מסקנת הרב ישראלי שהסכמת בית הדין עומדת במוקד הגיור והיא בבחינת תנאי ראשוני לתקפותה. ראה הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא מנחת אברהם א (התש"ן), עמ' עא, האומר שהסכמת בית הדין לקבל את המתגייר מכניסה אותו לקהל ישראל, אלא שלדבריו זהו דבר נוסף המתלווה לגרות ולא עיקרה, ואף מבלי שיתקבל לקהל על ידי בית דין, יכול המתגייר להיחשב כיהודי ולהתחייב במצוות, "וכשאני רוצים רשאים שלא לקבלו גם אם מצד הדין הוא גר". סברתו מזכירה את דברי הרב אהרן סולובייצ'ק (להלן, הע' 62).

30 אמנם בסופו של דבר הסברו המחודש נשען בעיקר על קביעתו שבית הדין הם נציגי העם ולא נציגי שמים, ואולם לא היה אפשר להציע הסבר זה אלמלא הוכיח בשלבי הטיעון הקודמים שבית הדין ממלאים תפקיד פעיל, וכי הם המחילים למעשה על המתגייר את מעמדו החדש.

31 הגדרה זו של תפקיד בית הדין לגיור כמעין ועדת קבלה מצויה בפסק דין שכתבו שני דייני גיור בימינו בהתבססם על דברי הרב ישראלי. ראה דברי הרב ישראל רוזן בנספח למאמרו של הרב דוד בס (לעיל, הע' 18), עמ' 198, הע' 19.

32 חוות בנימין, שם, עמ' תיא.

ישראלי מציע את חידושו זה כדי ליישב קשיים שמצא בדברי הרמב"ם. קשיים אלו התגלו לעין רבים, והם הציעו דרכים אחדות ליישובם.³³

כך לדוגמה, גם אם מבינים בלשון הרמב"ם כדרך שהבין הרב ישראלי, שנשות שמשון ושלמה נחשבות יהודיות לכל דבר, הבנה זו של דברי הרמב"ם אינה מחייבת את הסברו של הרב ישראלי. אף אם נאמר שהמתגייר נחשב בדיעבד גר גמור, אף אם יש סימנים ברורים שקבלת עול המצוות על ידו לא לוותה בכוונה פנימית כנה,³⁴ אין הדבר מחייב כלל ועיקר לוותר על התפיסה ההלכתית המקובלת, שלא תיתכן גרות בלא קבלת עול מצוות. כך לדוגמה, ניתן לומר שכיוון שהמתגייר הצהיר במו פיו על קבלת עול מצוות, אין מתחשבים בכוונת לבו, משום שהלכה היא: "דברים שבלב אינם דברים".³⁵ כמו כן, תיתכן הבנה אחרת, ולפיה אף ביחס לגרים הדומים בחיצוניותם לנשי שמשון ושלמה, עומדת בעינה החזקה ההלכתית שקבלת עול מצוות על ידי המתגייר אכן נעשתה בלב שלם.³⁶

במקום ששאר הדנים בשיטת הרמב"ם הבינו שיש צורך הכרחי בקבלת עול מצוות,³⁷ בולטת עמדת הרב ישראלי שהסביר אליבא דהרמב"ם שהגרות תקפה גם בלא קבלת עול מצוות, וזאת לאור חידושו כי הליך הגיור מתמקד בראש ובראשונה בהצטרפות המתגייר לעם ישראל.³⁸

- 33 הקשיים שבדברי הרמב"ם הללו פרנסו דיונים רבים, הן ביחס לדעתו בנוגע לקבלת המצוות בגיור הן לביאור כוונתו במה שכתב שבית הדין היו "חוששין להם" ומחכים לראות את התנהגותם בעתיד. על הדעות בהסברת דבריו, ראה מאמרו של הרב ליפשיץ (לעיל, הע' 21), עמ' 117-119, ומראי המקומות המצוינים בהערותיו שם. כמו כן סיכמו את השיטות בפירוש דברי הרמב"ם: הרב יעזר אריאל "בטול גירות למפרע" תחומין כ 261 (התש"ס); הרב דוד בס (לעיל, הע' 18), עמ' 188-189.
- 34 יש שהבינו כי גרותם מוטלת בספק, ולצד זה עלינו להבין כי התנהגותו של המתגייר בעתיד, ובפרט יחסו לשמירת המצוות, מעידה למפרע על טיב קבלת המצוות המסופקת. ויכוח זה נסוב בזיקה לשאלת היחס לכלל "דברים שבלב אינם דברים" בסוגיית הגרות. ראה: הרב יעזר אריאל (לעיל, הע' 33), עמ' 263-268; דברי הרב בקשי דורון המצורפים לדברי הרב אריאל, שם, עמ' 276-277; מאמרו של הרב דוד בס (לעיל, הע' 18), עמ' 192-195.
- 35 כבר העיר הרב צבי ליפשיץ במאמרו (לעיל, הע' 21), עמ' 117-118 שאפשר להבין את דברי הרמב"ם לפי כל כיווני ההסבר.
- 36 דוגמה מובהקת להבנה זו בדברי הרמב"ם מצויה בתשובותיו של הרב שלמה משה עמאר (שו"ת שמע שלמה, חלק ו, יורה דעה, סימנים יב-יג). הרב עמאר גורס בתקיפות מצד אחד כי קבלת המצוות היא "המהות והנשמה של הגירות" (שם, עמ' קלט, קמו), ומצד שני הוא סבור כי לנשי שמשון ושלמה דין של גיורות גמורות, מכוח שני דרכי ההסבר: עניין "דברים שבלב אינם דברים", והחזקה שקיבלו עליהן עול מצוות בלב שלם (שם, עמ' קמד-קמה, קמט-קנא).
- 37 הרב עמאר (לעיל, הע' 36), עמ' קנב, מדגיש בדבריו כי "אם התברר בכירור גמור שרק שחק בהם אבל לא קיבל המצוות כלל, גם זה מקרי שלא קיבל", ומפנה לדברי ה"איגרות משה" (יורה דעה, חלק א, סימן קנז).
- 38 הזיקה בין ההבנה המושגית של מהות הליך הגרות לבין ההסבר הניתן לפסק הרמב"ם בולטת לנוכח השוואת דברי הרב ישראלי לדברי הרב ז'ולטי (לעיל, הע' 20). הרב ז'ולטי מודה שמשמע מניסוח דברי הרמב"ם "שקבלת המצוות אינה מעכבת בגרות, אלא רק לכתחילה הוא צריך לקבל תורה ומצוות", ואף

תפיסת הגיור הציונית הדתית

בעוד ההבנה המקובלת בין פוסקי זמנו מזהה את מהות ועיקר הגרות עם קבלת עול מצוות, כאשר ההתחייבות במצוות היא העושה אותו חלק מעם ישראל,³⁹ הרב ישראלי מייעד לקבלת עול מצוות תפקיד אחר. לדידו, קבלת המתגייר על ידי בית הדין היא העיקר. ובלשונו: "שתוכן הגירות הוא בעיקרו עזיבת העם שממנו בא וכניסתו לעם ישראל".⁴⁰ להבנתו, המתגייר מתחייב במצוות רק כתוצאה מהצטרפותו לעם היהודי, ובזה מודגשת מהותו הלאומית של הגיור.

המקורות שמבסס עליהם הרב ישראלי את חידושו לקוחים כולם מספרות ההלכה המקובלת, אך לאור החידוש שבדבריו בהשוואה לחכמי זמנו,⁴¹ יש מקום לבחון את ההשערה שיסודות השקפתיים השפיעו על הנתיב שבחר להלך בו בשעה שהגיע לצומתי ההכרעה הפרשניים.⁴² כפי שנסביר להלן, נדמה כי ביסוד עמדתו המיוחדת ניצבת תפיסה ציונית דתית המתבססת על תורת המהר"ל מפראג בהסברת ובהבנת מהות הלאומיות היהודית.

תפיסת גיור ציונית דתית?

ואמנם את הזיקה שבין תפיסתו ההלכתית לבין השקפות עולם הגותיות, נמצא בדברי הרב ישראלי עצמו בפירושו בהמשך דבריו במאמרו. לאחר שהוא מציג את הבנתו המיוחדת במהות הגיור ואת הסברו בדברי הרמב"ם, שב הרב ישראלי לדון בשאלות שהציב בפתח

מציין למחלוקת הב"ח וה"חמדת שלמה" בהבנת כוונתו בעניין זה (עמ' לה-לו). אולם בהמשך דבריו הוא חוזר ומסביר בכוונת הרמב"ם כי אף על פי שקבלת המצוות אינה חלק מהליך הגיור, לא תיתכן גרות מבלי שיקבל עליו המתגייר עול מצוות: "דזה ודאי דקבלת מצות מערכת בגירות, שאין תורת גירות בלא קבלת מצות", שגם אם אין קבלת עול מצוות חלק ממעשה ההתגיירות, מוכרחים להבין כן, משום "דזהו עצם מהות הגירות" (עמ' לו).

39 ראה קביעתו של מנחם פינקלשטיין (לעיל, הע' 21) שהממד הדתי בהליך הגיור, המתבטא בקבלת עול המצוות, הוא "עיקר הגיור ומהותו" (עמ' 32-33). פינקלשטיין מלקט ניסוחים מדברי פוסקים מן הדורות האחרונים, דוגמת ה"דגול מרבבה", "חמדת שלמה", "צפנת פענח", ו"איגרות משה" - המתארים כולם את קבלת עול מצוות כ"עיקר הגרות", "עצם הגרות", "גוף הגרות" או "מהות הגרות" (שם, ליד ציון הע' 123). על הייחוד שבדברי הרב ישראלי, העיר פינקלשטיין דרך אגב (עמ' 97, הע' 24).

40 חוות בנימין, שם, עמ' תיג.

41 צבי זוהר ואבי שגי אגור וזהות יהודית: עיון ביסודות ההלכה (התשנ"ה) הראו שגדולי הפוסקים שלאחר האמנציפציה נוטים להעמיד את תוקפו של הליך הגיור על קבלה מודעת של האמונה ושל מצוות התורה (עמ' 44-82). כפי שנראה להלן, לדברי הרב ישראלי, ניתן למצוא הקבלות חלקיות בדברי מחברים אחרים בני דורו דוגמת הרב גורן והרב בקשי דורון.

42 טובנה זו, ולפיה יש לקשור בין דבריו של פוסק ההלכה בסוגיית הגרות לתפיסותיו ההשקפתיות בסוגיית מהות הזהות היהודית, מופיעה ביסוד כמה מחקרים על הגיור. ראה בפרט זוהר ושגי (לעיל, הע' 41), עמ' 213. השווה שם, עמ' 247.

דבריו, תוך שהוא מסביר מדוע לדעתו ברור שלעם ישראל כולו לא היה מעמד של "קטן שנולד" לאחר קבלת התורה בהר סיני.

הרב ישראלי אומר שהעמידה על אופיו הלאומי היסודי של הליך הגיור מאפשרת להבין כי הרקע לכלל שהמתגייר הוא בגדר "קטן שנולד" הוא העובדה שהמתגייר מתנתק מעמו ומצטרף לעם חדש. הבנה זו מסבירה מדוע תוצאותיו ההלכתיות של כלל זה מתייחסות לענייני יוחסין דווקא:

לא קבלת מצוות במעשה הגירות שבכל גר דעלמא הוא שעושה אותו כקטן שנולד, כי אם מה שנכנס (ע"י קבלת התורה ומצוות) לתוך כלל עם ישראל, הוא שעושה אותו שכזה.⁴³

בהתאם לתפיסה זו, ברור כי אין מקום להחיל מעמד הלכתי זה על עם ישראל לאחר מתן תורה, שהרי מעמד הר סיני לא יצר שינוי כלשהו בזהותם הלאומית:

עם ישראל בקבלת התורה הרי לא נכנס לעם אחר, אלא המשיך זהותו, ובתור עם ישראל הוא שקיבל את התורה. לא שייך ממילא כאן הדין של "כקטן שנולד"... שנשארו עם ישראל בקבלת התורה. ואדרבא, בתור שכאלה הם שנכפתה עליהם קבלת התורה, לא שייך בהם מושג זה כלל.⁴⁴

לדברי הרב ישראלי, ההבנה הנכונה של היחס בין עם ישראל לבין מצוות התורה מקביל למה שראינו בעניין הליך הגיור: קבלת המצוות אינה מחילה עלינו את הגדרתנו כישראלים אלא להפך. מתוך זהותנו הלאומית המיוחדת התחייבנו במצוות התורה. לדבריו, זהו ההסבר לכוונת המהר"ל באמרו כי בני ישראל לא נידונו כ"קטן שנולד" לאחר מעמד הר סיני משום שנכפתה עליהם התורה. הרב ישראלי סבור שיש להבין כי כוונת המהר"ל לרעיון ההגותי הרמוז במאמר חז"ל זה בדבר הזיקה המהותית בין מצוות התורה לבין טבעם ואופיים הפנימי של עם ישראל:

וזוהי כוונת מהר"ל שמחלק בין ישראל שקיבלו התורה בכפיה אינם בגדר קטן שנולד, והדברים לכאורה נראו לנו בלתי מובנים. אולם זה כפי שהסביר בספרו תפארת ישראל (פ' לב) ונצח ישראל (פ' יא): "כי השי"ת בחר בישראל בעצם ולא בשביל מעשיהם הטובים". וכפיית הר כגיגית באה להדגיש אף היא שהקשר של ישראל לתורה הוא טבעי ומהותי, ואינו בגדר הבחירה החפשית. והרי זהו, כפי שהוסבר בדברינו, הגורם שקבלת התורה לא הצריכה הנתקות מהעבר, אלא

43 חוות בנימין, שם, עמ' תיג.

44 שם.

תפיסת הגיור הציונית הדתית

אדרבא, היתה מחויבת ועומדת מתוך הקשר האומתי שנוצר בשרשרת אבות הראשונים, אברהם יצחק ויעקב. על כן לא נאמר על ישראל בקבלת התורה "כקטן שנולד", "כאילו מאליהם"⁴⁵

דברי המהר"ל נובעים אם כן מן התפיסה שעם ישראל לא נעשה לעם בזכות קבלת התורה, אלא שעל שום זהותם הלאומית המיוחדת כישראל עם סגולה, קירבם המקום לסיני ונתן להם את התורה. מתברר אם כן מדברי הרב ישראלי עצמו כי תפיסתו בנוגע למהות הליך הגיור, שמדובר בהליך שעיקרו המעבר הלאומי מזהות נכרית להצטרפות לישראל קשורה עמוקות לתפיסתו ההשקפתית בנוגע לזהות היהודית העצמית, ובפרט לדברי המהר"ל.

הדגשת חשיבות ומרכזיות הממד הלאומי של הזהות היהודית מאפיינת את ההגות הציונית, וכך ההישענות על דבריו של המהר"ל בהסברת מהות בחירת עם ישראל כבחירה עצמית סגולית הקודמת למצוות התורה מעניקה ביסוס לתפיסה ציונית דתית.

תפיסת גיור לאומית

הטענה בדבר הזיקה בין השקפתו הדתית לאומית של הרב ישראלי לבין תפיסתו ההלכתית את רעיון הגיור מתחזקת לאור השוואה בין דבריו לדבריהם של רבנים אחרים שביטאו תפיסה עקרונית דומה ביחס להבנת מהות הליך הגיור. החוקרים הצביעו על כך שניתן למצוא תפיסת גיור "לאומית", דהיינו תפיסה מושגית שראשיתו ומהותו של הגיור בכניסת המתגייר לכלל ישראל, והתחייבותו במצוות חלה רק בעקבות הצטרפותו לשורות העם גם בכתביהם של הרב גורן והרב בקשי דורון.

כך אנו מוצאים שהרב גורן⁴⁶ מסכם דיון ארוך שמטרתו להוכיח את הזהות הבלתי ניתנת להפרדה בין תורת ישראל לבין עם ישראל בטענה כי התחייבותו של אדם מישראל במצוות

45 שם, עמ' תיג-תיד.

46 הרב שלמה גורן "כפירה בעם ישראל לענייני גיור" שנה בשנה (התשמ"ג), עמ' 149-156. דברי הרב גורן בבירור מהות הגרות נכתבו כמענה לשאלתו של מי שביקש לאמץ את תורת ישראל ולהתחייב לקיים מצוות, אך בה בעת לשמר את זהותו הלאומית משפחתית כבן לעם אחר, "להשאר בריטי, הולנדי, צרפתי וכיוצא בזה". לדברי הרב אהרן ליכטנשטיין "גירות: לידה ומשפט" תורה שבעל פה יג [עמ' פב (התשל"א)], עמ' פו-פו, יש לדון מצב זה כדין המקבל עליו עול מצוות חוץ מדבר אחד, מפני שהוא בגדר פורש מדרכי ציבור. עיין עוד במאמרו של הרב יוסף גולדברג "דברים שמעכבים בגירות" שורת הדין ג (התשנ"ה), עמ' קסה-קעד. הרב צבי שכתר ארץ הצבי (התשנ"ב), עמ' קיט-קכ, מאמץ אף הוא את מסקנת הרב גורן. ובדומה לזה כותב הרב אשר זליג וייס במכתבו בספר גירות כהלכתה (התשנ"ח) של הרב שמואל אליעזר שטרן, "דאי אפשר כלל שיחול גירות ללא כונת המתגייר להחיל על עצמו דין ישראל" (עמ' קנ-קנא).

התורה אינה התחייבות אישית אלא התחייבות הנובעת מכוח היותו חלק מן העם שנצטווה בסיני.⁴⁷ מכאן מגיע הרב גורן להגדרה הבאה של מהות הליך הגיור:

שכל גיור מיסודו הוא הצטרפותו של המתגייר לעם היהודי, וקבלת עול תורה ומצוות לפני הגיור הוא תנאי לגיור ולא הגיור עצמו. כי לפי ההלכה רק מי שהשתייך לעם היהודי חייב במצוות... שהחיוב במצוות הוא תוצאה של היותנו יהודים, ואין אנו יהודים בגלל שאנו שומרים [את] המצוות.⁴⁸

דעה דומה משתקפת בדבריו של הרב אליהו בקשי דורון, ואף היא מבוססת על ההבנה שהתורה ניתנה לעם ישראל כעם, ומהות הכניסה לברית עם האֱלֹהִים בסיני הייתה הפיכתם לגוי קדוש. ובלשונו: "הברית היא קדושת עם ישראל ככלל: כעם סגולה, כממלכת כהנים וגוי קדוש".⁴⁹

לדברי החכמים האלה, זהותו הדתית של האדם מישראל, וממילא של הגר, שואבת את כוחה מהיותו חלק מן הלאום הישראלי. אולם בעוד הרב ישראלי מנתק את הממד הלאומי מן הממד הדתי, הרבנים הללו אינם מכירים בהפרדה זו, ולהבנתם התורה הופכת את ישראל ללאום: "שהתורה והמצוות הם הם במידה רבה המרכיבים האתנולוגיים של העם היהודי".⁵⁰

לדברי הרב גורן, עיקרו של הליך הגיור הוא הצטרפות המתגייר לעם ישראל, הקודמת להתחייבות במצוות,⁵¹ ולדעתו אי אפשר לצייר לאומיות יהודית בלא תורה ומצוות. קביעתו שאין מקום ללאומיות יהודית מבלעדי התורה מודגשת עוד יותר בדברי הרב בקשי דורון, הסבור שהגרות אינה בגדר הצטרפות הגוי לעם ישראל בתור לאום אתני אלא כניסתו לברית הכרותה בין האֱלֹהִים לבין "גוי קדוש", שעצם קיומו מתחיל בברית סיני.⁵²

47 "שהתורה ניתנה לעם ישראל כעם ולא לבני ישראל כבודדים. ובכח בחירתו של הקב"ה בעם ישראל נתן לנו את התורה" (הרב גורן, לעיל הע' 46, עמ' 151). "כלומר, שהיסוד לשמירת התורה והמצוות הוא העם היהודי כמסגרת לאומית" (שם, עמ' 152). "שלא ניתנה תורה לבני ישראל כבודדים אלא לעם ישראל כמסגרת לאומית-אתנית ושרק בכחה התחייבנו בקיום התורה" (שם, עמ' 154).

48 הרב גורן (לעיל, הע' 46), עמ' 150, 153.

49 "בברית זו נעשה עם ישראל כחטיבה אחת, כגוי קדוש בקדושת התורה ומצוותיה. מכאן והלאה כל ישראל ערבים זה בזה לשמור את קדושת הכלל, ולא רק כיחידים העובדים את ה'. קדושת כלל ישראל נעשתה בברית" (הרב אליהו בקשי דורון, שו"ת בניין אב, חלק א (התשס"ב), סימן כב, עמ' קח).

50 הרב גורן (לעיל, הע' 46), עמ' 152.

51 "אין אפשרות להצטרף לתורה מבלי להצטרף לעם ישראל, שקדמו לתורה כדי לשמש כלי ומסגרת לתורה" (הרב גורן, לעיל, הע' 46, עמ' 155).

52 כפי שמודגש בדבריו, ישראל התקיימו כעם לפני מתן תורה, שעשה אותם "גוי קדוש". כדי שהמתגייר יוכל להצטרף לברית הזאת, עליו לנתק את עצמו מגדר בן נח, כאשר מהפך יסודי ראשיתי זה בזהותו נפעל כתוצאה מרצונו להיכנס תחת כנפי השכינה, ולקבל על עצמו את חיובי התורה. "גירות הגוי באה לשנות

תפיסת הגיור הציונית הדתית

אם כן, רבנים אלו מדגישים את היסוד הלאומי בהליך הגיור, ואולם מדובר בהגדרה לאומית שכל כולה בנויה על זהותם הדתית של עם ישראל כ"גוי קדוש".⁵³

השוואת דבריו של הרב ישראלי לדברי הרב גורן והרב בקשי דורון מגלה אם כן הבדלים עקרוניים בהבנת היחס בין המרכיב הלאומי למרכיב הדתי בזהות היהודית. מצד אחד, ניצבת תפיסה בה הלאומיות והדת אינן יכולות להיות נפרדות זו מזו, מפני שהתורה והמצוות נתפסות כמגדירות את הקיום הלאומי ויוצקות לתוכו תוכן, ומצד שני, דבריו של הרב ישראלי המושכים לכיוון האחר, ולפיו ניתן להפריד בין המרכיבים.

במקום אחר, שהרב ישראלי עוסק בו בשאלה השקפתית הגותית זו, הוא מבאר את הבנתו בשיטת המהר"ל, שהתורה והמצוות אינן מגדירות את ייחודם וסגולתם של ישראל. לדברי הרב ישראלי, סגולתם המיוחדת של עם ישראל יסודה בכישרון הנבואי או המוסרי המיוחד לעם ישראל, והתורה אינה אלא כלי ביטוי לסגולה זו ולייחוד הלאומי הקיים בלעדי התורה וקודם לנתינתה.

הטבע המיוחד של המהות הישראלית [הוא] המקנה לו מעמד מיוחד של העם הנבחר. לא קבלת התורה וקיומה הם הגורמים למעמד זה, אלא היותם המיוחדת. הויה מיוחדת זו היא גם הנותנת שניתנה להם התורה.⁵⁴

אימוץ השקפת המהר"ל בדבר סגולת ישראל הפנימית כיסוד לאומיותם של ישראל פותח פתח להבנה שתיתכן קבלה בדיעבד של מתגייר אף בלא שקיבל עליו עול מצוות,⁵⁵ וזאת כפיתוח אפשרי להבנה שכינינו אותה "תפיסת גיור לאומית".

את מהותו ולהפקיע ממנו דין בן נח ורק אחר כך יכול להכנס הוא לברית" (הרב בקשי דורון, לעיל, הע' 49, עמ' קח).

53 אף בשאלת קבלת המצוות, אין הם מהלכים בדרכו של הרב ישראלי, ולדבריהם לא ייתכן גיור, אף בדיעבד, בלא קבלת עול מצוות. דברי הרב בקשי התקיפים בעניין זה נכתבו בתגובה למאמרו של הרב יעוזר אריאל (לעיל, הע' 33). וזה לשונו: "מי שאינו רוצה לקבל עליו עול תורה, לא רק שחסר לו בהליכי הגיור, אלא אינו גר כלל" (במאמרו של הרב אריאל, שם, עמ' 275).

54 הרב שאול ישראלי פרקים במחשבת ישראל (מהדורה ה, התשנ"ו), עמ' 215. בהקדמתו לספרו, הוא עומד בבירור על מרכזיות התפיסה הלאומית בדבר משמעות סגולת ישראל בעיניו, וכותב שהספר בנוי כולו על תפיסה זו, "כי השי"ת בחר בישראל בעצם, ולא בשביל מעשיהם הטובים". והוא מבאר שסוגיה זו היא "המהוה, לפרקים בלא יודעים, את סלע המחלוקת העיקרי של התפישות השונות בתוך היהדות הדתית בהערכת מציאות ימנו" (עמ' 9; עמ' 214-217).

55 חשיבותה של תפיסת המהר"ל מתעצמת לנוכח דברי הרב מרדכי קראוס (לעיל, הע' 19), שאף על פי שהוא סבור שיש להבחין בין קבלת עול מצוות לבין עיקר הגרות, המתבטאת בקבלת הגר להיות יהודי בפני שלושה מישראל, אינו מסוגל לכלכל מבחינה עקרונית הפרדה בין הרצון להיות יהודי לבין ההתחייבות במצוות. וזה לשונו: "מה שנתייחד עם ישראל משאר האומות הוא בדתו ותורתו, ומי שאינו רוצה להיות יהודי לענין זה אלא לענין שייקרא עליו שם ישראל לאיזה צורך... פירוש הדבר שאינו רוצה להיות יהודי... שלהיות יהודי היינו להיות מחוייב במצוות, שזוהי ההגדרה של יהודי" (עמ' קצד-קצו).

למדנות ישיבתית ופסיקת הלכה

נוסף על תרומתה והשפעתה של האידיאולוגיה הציונית הדתית לעמדתו הייחודית של הרב ישראלי, שעמדנו עליה עד כה, נראה שיש מקום להצביע על תרומתו של מרכיב נוסף לעמדתו הייחודית, הלוא הוא שיטת הלימוד התלמודית הליטאית. לעיל הצבענו על הדמיון בין דברי הרב ישראלי לבין דבריהם של רבנים אחרים שהציגו תפיסת גיור לאומית, ולפיה יש לזהות את מהות ההליך בכניסתו של המתגייר לעם ישראל. והנה, ביחס לעניין שנבדל בו הרב ישראלי מאותם רבנים, כלומר הניתוק המסוים הקיים בדבריו של הממד הלאומי מן הממד הדתי, ניתן למצוא דמיון בין דברי הרב ישראלי להבחנה מושגית המצויה בחידושיהם של כמה ראשי ישיבות ליטאיות בני הדור האחרון, וכוונתנו להבחנה המצויה בדבריהם בין שיוכו הלאומי של האדם כחלק מעם ישראל לבין קדושת ישראל, המתבטאת בהתחייבות לקיים את מצוות התורה.

למעשה, שאלת מהות הגיור, אם היא הצטרפות ללאום הגוררת בעקבותיה את מצוות התורה או שמא קבלת המצוות שכתוצאה ממנה מצטרף הגוי לעם ישראל, היא למעשה חקירה למדנית שהאחרונים נתנו עליה את דעתם. חקירה זו נודעה בעולם הישיבות בעקבות דברי הגרנ"ט בחידושו.⁵⁶

הגרנ"ט טוען כי הגדרת בן ישראל מורכבת משני מרכיבים, "משפחת ישראל" ו"קדושת ישראל", כלומר ההשתייכות הלאומית לעם היהודי וההתחייבות במצוות התורה,⁵⁷ והגרות פועלת להחיל על הגוי את שני המרכיבים הללו.⁵⁸

56 הרב נפתלי טרופ חידושי הגרנ"ט השלם (התשמ"ט), עמ' כז. נוסח אחר של הדברים מופיע ב"שיעורי הגרנ"ט החדשים", שנדפסו בספרו של תלמידו, הרב משה דרייען דודאי משה (התשמ"ה), עמ' כא. יש לציין שהקישור בין דברים אלה לדברי המהר"ל שראינו לעיל בדברי הרב ישראלי, נעשה במפורש על ידי כמה ראשי ישיבות בדור האחרון. ראה דברי הרב פוברסקי והרב פיישר הבאים להלן בהע' 57.

57 כך ניסח את דבריו הרב ברוך דב פוברסקי בד קודש, חלק ה (התשנ"ו): "דבדין ישראל נאמר תרתי א' דין אומה, וגם קודם מתן תורה כבר היה עלייהו שם אומה ישראלית... ובשעת מתן תורה לא היה צריך אלא קבלת תורה וחלות קדושת ישראל" (עמ' נב). והרב שלמה פיישר בית ישי (התשס"ד) כותב: "הגרנ"ט כתב בזה דברים נכונים, ותוכן דבריו הוא, דענין יהדות כולל ב' דברים, גזע ודת. גזע (דהיינו שם משפחת ישראל) תלוי באם, ואילו דת (דהיינו חיוב תורה ומצוות) תלוי באב" (עמ' תטו).

58 וכן כתוב בגרסה אחרת של חידושו: "והנראה בזה דשני מיני גירות הם. א. להתגייר ולעשות עצמו ישראל, להכנס בעם ישראל. ב. לקבל קדושת ישראל". ראה הרב נפתלי טרופ חידושי הגרנ"ט (התשכ"ט), עמ' קכג.

תפיסת הגיור הציונית הדתית

הגרנ"ט מציע את ההבחנה הנזכרת כדי ליישב כמה תמיהות בדברי הראשונים בהסברת סוגיית עכו"ם הבא על בת ישראל, שעולה מהם שייתכן שייחוסו של הגר לאמו נשמר גם אחר שנתגייר.⁵⁹

"חילוק" יסודי זה חלחל וקנה לו שכיחה בעולם הישיבות.⁶⁰ כך למשל מצינו הגדרה מקבילה לזו של הגרנ"ט בדברי ראשי ישיבות אחרים דוגמת ראש ישיבת חברון הרב משה חברוני: והנראה דשני דינים יש בישראלית: א. עם ישראל מדין אומה, שהוי אומה של עם ישראל ב. גירות ישראלית, דהא עם ישראל נתגיירו במדבר ונכנסו לברית וקדושת ישראל.⁶¹

הגדרה עיונית זו, המחדשת את האפשרות להבחין בין שני מרכיבי היהדות ולנתקם זה מזה, וכך לצייר דמות של יהודי הנחשב בן ישראל אף על פי שאינו חייב במצוות, הנזקק לגיור רק לתוספת מרכיב הזהות החסר לו, מצריכה עיון מחדש בשאלת הגיור בלא קבלת עול מצוות. אף אם לא נתכוון המתגייר להתחייב בקדושת ישראל, מדוע תיפגם יכולתו לאמץ באמצעות הגיור את ההשתייכות והכניסה למשפחת ישראל?

ואכן, אנו מוצאים כמה ראשי ישיבות המסתייעים ברעיון זה להסביר את דברי הרמב"ם במקביל להסברו של הרב ישראלי, בטענה שגוי שמל וטבל נעשה יהודי אף בלא שקיבל על עצמו עול מצוות.⁶²

יש אם כן מקום לשער כי דרכו של הרב ישראלי כראש ישיבה, שבשונה מן המקובל בקרב ראשי הישיבות הליטאיים, משלב למדנות ופולפול בסגנון ישיבתי גם בכואו לעסוק

59 לביאור נרחב של הסוגיה על קשייה ולסקירת דברי האחרונים שהסבירו את העניין שלא כגרנ"ט, ראה: הרב ישראל לאו, שו"ת יחל ישראל, חלק ג (התשס"ג), סימן צז; הרב משה שטיינהויז מורשת משה - יבמות (התשס"ד), עמ' רסח-רעא.

60 וזה לשון הרב דוד יצחק מן די באר - ויקרא תנינא (התשס"ו), עמ' תח: "שידועים דברי הגרנ"ט זצ"ל בסוגיא בכתובות דף יא, שב' דברים ישנם באיש הישראלי, המשנים אותו משאר אומות העולם, א' בהיותו ממשפחת ישראל ועם ישראל, וב' בהיותו בקדושת ישראל". וראה דבריו שם, עמ' רנד.

61 הרב חברוני (לעיל, הע' 21), עמ' 90.

62 רעיון זה חוזר פעמים רבות בסדרת ספרי הרב משה חברוני על הש"ס. ראה לדוגמה הרב חברוני (לעיל, הע' 21), עמ' 42-46. אמנם לדברי הרב חברוני, יש כאן חידוש נוסף, והוא שהמתגייר בלא לקבל על עצמו עול מצוות נעשה יהודי שאינו חייב במצוות, ומעמדו כמעמד של ישראל קודם מתן תורה. וראה עוד: הרב אהרן סולובייצ'יק פרח מטה אהרן ב - ספר אהבה (התשנ"ט), עמ' 121-127; הרב רפאל אהרן יפה'ן בהערותיו על חידושי הריטב"א, יבמות א (התשמ"ח), עמ' קמח-קמט, הע' 650. הצעת הסבר קרובה במיוחד לזו של הרב ישראלי מופיעה בדברי הרב יעקב פינק "יהדות וגרות" נעם יד (התשל"א), עמ' י-כא. אף הרב יהודה דוד בלייך "מעמד של כותים ובני עשרת השבטים בנוגע גיטין וקידושין ועוד" קול צבי ב 114 (התש"ס), סבור בדומה להרב ישראלי כי בית הדין לגיור משמשים כנציגי עם ישראל לקבלת הגר, וקושר במישורין בין דבריו לבין דברי הגרנ"ט.

בבירור ההלכה,⁶³ משפיעה על נכונותו לפסוק בניגוד לדעה המקובלת בזמנו ולהניח את האפשרות להצטרף לעם ישראל במישור לאומי אף בלא קבלת עול מצוות. עם זאת, נדמה כי אין להבין את אימוצה של אפשרות למדנית זו הלכה למעשה בלא הרקע ההשקפתי מבית מדרשו של המהר"ל שראינוהו לעיל.⁶⁴

סיכום

עמדתו של הרב ישראלי נידונית הרבה בפסיקותיהם של דיני בתי הדין לגיור,⁶⁵ ויש מי שסבורים שעמדתו, הרואה את הגיור כמעשה לאומי ביסודו, הפכה, בין השאר מכוח דברי הרב ישראלי עצמם, לעמדה המקובלת כיום בציונות הדתית.⁶⁶

לסיום, אעיר כי בפסק הדין הנודע,⁶⁷ שפסל בו הרב אברהם שרמן את הגיורים שנעשו על ידי בתי הדין המיוחדים לגיור, הרב שרמן מעלה בין יתר דבריו את הטענה הבאה: רק מי שטועה בהבנת יסוד ומהות הגרות, שאינו מבין "שכל מהות ויסוד הגיור היא כניסה לדת ישראל בברית בין המתגייר לקב"ה וכניסה תחת כנפי השכינה", מסוגל להכשיר, ולו בדיעבד, גיור שנסיבותיו מוכיחות שהמתגייר לא התייחס אל העניין כאל "הליך דתי של הסתופפות תחת כנפי השכינה וכניסה לדת היהודית וקבלת מצוותיה" אלא לכל היותר כאל "הליך לאומי חברתי של הצטרפות לעם ישראל".

63 ראה למשל דברי הרב יעקב אריאל "רבנות ארץ ישראלית" גאון בתורה ובמיידות (הרב ישראל שריר עורך, התשנ"ט), עמ' 121-122. וראה שם, עמ' 116, על הגיתוק שהתפתח כמשך הדורות האחרונים בין למדנות לפסיקה, וכי מתכונותיה של "רבנות ארץ ישראלית" להחזיר עטרה ליושנה. השווה לאזהרתו של הרב פינק (לעיל, הע' 62), שעל אף שלאור דברי הגר"ט "יתהפכו הדברים כמין חומר ויתלכנו כמה ענינים - אם אמנם חס וחלילה להסיק מזה מסקנה להלכה" (עמ' יט), ושוב בחתימת דבריו: "אכן כל דברינו אלה אינם רק להסברה ולא להלכה, דאין לזוז מדברי רבותנו הפוסקים בעלי השו"ע, שאין גרות אלא בקבלת מצות ומילה וטבילה בפני שלשה" (עמ' כא).

64 ראה למשל הערתו של הרב פוברסקי (לעיל, הע' 57), שהרעיון כי "גם לאחר מתן תורה יכול להתחלק דין משפחת ישראל ודין קדושת ישראל הוא מחודש גדול וצריך עיון".

65 בקובץ פסקי דין שיצא מטעם הנהלת בתי הדין הרבניים, נזכרים דברי הרב ישראלי בדבריהם של שישה מן הכותבים. ראה הרב יהודה פריס (עורך) פסקי דין ומאמרים בעניני גיור (התשס"ד), עמ' כד, מט, עז, פ, קכ, קכט. בעניין עמדתו ביחס להכשרת גיור בלא קבלת עול מצוות חלוקות הדעות: יש מי שסבורים (הרבנים פריס וליפשיץ) שמדובר בדעה דחוייה להלכה, ויש מי שסבורים (הרבנים ארנרייך ובס) שיש לסמוך על דבריו לפחות בדיעבד. ראה דבריהם שם, בעמ' מט, עז, פ, קכ.

66 הרב משה ליכטנשטיין "גר או תושב?" עלון שבות בוגרים כג 63 (התשס"ט) כותב: "שכיום ניתן לומר שהמדיניות הציבורית בציונות הדתית היא לקבל את הדעה המקילה, שאיננה דרך המלך בפסיקה, לפיה יש גרות ללא קבלת מצוות" (עמ' 71). עוד הוא אומר ש"פסיקה שגרות מועילה ללא קבלת מצוות, משמעותה במידה רבה הכרה בעם ישראל כלאום אף במנותק מן הפן הדתי" (עמ' 75).

67 ערער (גדול) 5489-64-1 (10.2.2008).

תפיסת הגיור הציונית הדתית

סמוך לפרסום דבריו, כתב הרב יוסף כרמל כי אכן "השיקולים הלאומיים חייבים לתפוס מקום חשוב כאשר בית הדין בא לדון בכל מקרה של גיור פרטי, קל וחומר כאשר מדובר במצב חרום לאומי".⁶⁸ הרב כרמל אומר כי דבריו הם המסקנה המתבקשת מהגדרתו של רבו, הרב שאול ישראלי, את מהות הליך הגרות.

68 הרב יוסף כרמל "לא ניתן לבטל גירות!" חמדת ימים, פרשת בהר (התשס"ח), באתר ארץ חמדה (www.eretzhemdah.org).